

Драгана Димитријевић – Борис Пендељ
 Филозофски факултет, Београд
 dragana_dim77@hotmail.com, bpendelj@f.bg.ac.rs

Семантички потенцијал именице *stomachus* и њених изведеница у Цицероновим делима*

Анстракт. Циљ овог рада јесте да се испита семантички потенцијал именице *stomachus* и њених изведеница (глагол *stomachari*, придев *stomachosus*, прилог *stomachose*) у целом Цицероновом корпусу. Досадашња истраживања датог проблема била су жанровски и књижевно-историјски оријентисана, док наша анализа претендује на целовитост предложених закључака, из семантичке и лингвистичке перспективе.

Кључне речи: семантички потенцијал, именица *stomachus*, изведенице, Цицерон.

1 Увод

Досадашња истраживања Цицероновог корпуса, и поред непрегледног мноштва питања која су покренула, махом су оивичена жанровским границама. Тако стоје ствари и када је реч о радовима који су се бавили проблемом Цицеронове употребе лексеме *stomachus* и њених изведеница. Једно поглавље своје монографије *Controlling Laughter*, посвећене Цицероновој беседничкој теорији и пракси, Корбеј (Corbeill) је насловио »Cicero's Stomach«, и у њему далеко више пажње посветио Цицероновој политичкој позицији и психолошким стањима него самом језичком изразу, односно лексеми *stomachus*¹. Потом, у оквиру зборника *Ancient Letters* појавила се Хоферова студија »Cicero's Stomach«², посвећена неким језичким специфичностима Цицеронове преписке, у којој се објашњење за употребу

* Чланак је делимично настао као резултат рада на пројекту *Модернизација западног Балкана*, бр. 177009, финансираном од стране Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ Corbeill 1996, 209–215.

² Hoffer 2007, 87–106.

именице *stomachus* поново тражи у историјско-политичким околностима (као у Corbeill 1996), али и у реторским стратегијама.

Наша замисао била је да корпус истраживања проширимо, а теоријско-методолошки оквир променимо, и тако проверимо неке од већ донетих закључака. С једне стране, узели смо у разматрање цео Цицеронов опус, а с друге, осим именице *stomachus*, предмет истраживања били су и њене изведенице – глагол *stomachari*, придев *stomachosus* и прилог *stomachose*. Дате лексеме подвргли смо детаљној анализи, са циљем да утврдимо њихов *семантички потенцијал*³ и унутар и ван жанровских граница свих сачуваних Цицеронових дела. Како бисмо дошли до ширег погледа на Цицеронову употребу наведених лексема, испитали смо њихову употребу у преткласичној римској књижевности, што је изостало у претходним радовима. Такође, насупрот књижевно-историјском приступу, којим се одликују досадашња истраживања, датом проблему приступили смо из семантичке и лингвистичке перспективе.

2 Именица *stomachus* и глагол *stomachari* у преткласичној римској комедији

Истраживање семантичког потенцијала именице *stomachus* и њених изведеница у оквиру сачуваног корпуса преткласичне римске књижевности свело се на два примера из римске комедије. Наиме, утврдили смо да се именица *stomachus* јавља свега једанпут унутар датог корпуса, и то у Плаутовој комедији *Asinaria*, док је од њених изведеница заступљен једино глагол *stomachari*, такође једанпут, у Теренцијевој комедији *Eunuchus*.

2.1 Плаут је на следећи начин употребио именицу *stomachus*:

LEON. abscede ac sine me hunc perdere, qui semper me ira incendit,
cui numquam unam rem me licet semel praecipere furi,
quin centiens eadem imperem atque ogganniam, itaque iam hercle
clamore ac stomacho non queo labori suppeditare. (Plt. *Asin.* 420–423)

Видимо да је у овом, најстаријем сачуваном, примеру именица

³ Појава да иста гласовна целина (одређена реч) може да сигнализира различите значењске нијансе дефинише се као *семантички потенцијал*. Детаљнија објашњења и аргументацију види у Allwood 2003.

stomachus синонимијски упарена⁴ са именицом *clamor* («вика, бука»), те да свакако није активирано њено основно значење »телесни орган који учествује у варењу хране«⁵, већ пренесено »напетост, нервоза«. Сада се намећу два питања: 1) како је дошло до тога да реч којом се именује телесни орган постане означитељ за одређене менталне категорије – емоционална стања и расположења, и 2) да ли се овај процес десио у грчком или латинском језику.

На прво питање јасан одговор пружају у последње време све бројнија истраживања из когнитивне лингвистике⁶, у којима средишње место заузима *метафора*⁷. Наиме, гледано из когнитивнолингвистичке перспективе, у случају развоја значења именице *stomachus* реч је о појмовној метафори, у којој изворни домен представљају људско тело и физиолошке функције, а циљни домен чине ментална стања⁸. Другом пак питању тешко је приступити без упуштања у

⁴ Треба напоменути да се теоријска схватања, као и класификацијски модели синонима, доста разликују. У овој прилици усвајамо Крузеву дефиницију према којој се *когнитивним синонимима* сматрају речи које су у одређеном контексту једна другом замењиве, а да притом та замена не доведе до промене истиносне вредности исказа. Види Cruse 1986, 88.

⁵ Основно значење латинске именице *stomachus* («једњак, желудац») налазимо, између осталог, у медицинским приручницима, као што је, на пример, Целзово дело *De Medicina* (4.1.3).

⁶ Почетком осамдесетих година XX века почео је да се развија когнитивистички приступ у истраживању језика, назван *когнитивна лингвистика*. Прекретницу је представљала књига *Metaphors We Live By* (Lakoff / Johnson 1980).

⁷ Когнитивнолингвистички приступ метафору види као један од организационих принципа човековог појмовног система, и дефинише је као »разумевање једног појма (или појмовног домена) помоћу другог појма (појмовног домена)« (Klikovac 2004, 11).

⁸ Детаљну разраду когнитивнолингвистичког приступа и бројне примере појмовних метафора види у Klikovac 2004, 7–44. Именица »стомак« користи се у пренесеном значењу и у српском језику, али само колоквијално, и то у одређеним фразама. У негативном смислу, тако се подједнако изражавају и љутња, бес и гађење, нервирање (нпр. »стомак ми се окреће«, »немам стомак за некога/нешто«, »мој стомак некога/нешто не вари«). И у позитивном смислу, значења су следећа – »трпељивост«, »стрпљивост«, »способност, енергија за подношење непријатности« (нпр. »имам стомак за некога/нешто«, »мој стомак некога/нешто вари«). Глагол и прилог изведени од дате именице у српском језику не постоје, а

једну свеобухватнију анализу и грчког и латинског језичког материјала, што би далеко превазилазило нашу тему, али ћемо се овде на њега макар осврнути, у жељи да тиме подстакнемо нека будућа разматрања. Прелиминарним увидом у грчки језички материјал из античког периода утврдили смо да је прва сачувана употреба именице *στόμαχος* у пренесеном значењу забележена врло позно у односу на дати латински пример, тек у II / III веку нове ере⁹. Дакле, према нашем мишљењу, могућа су два сценарија. Прва могућност је да је до метафоризације значења дошло већ у грчком језику, па бисмо онда наведену семантичку вредност латинске лексеме могли тумачити семантичким позајмљивањем из грчког. Међутим, за овакво тумачење немамо потврде у сачуваним изворима, те је могуће да је таква употреба дате грчке именице остала у домену *разговорног*¹⁰ језика и није забележена. Према другом сценарију, грчка лексичка позајмљеница рано је ушла у састав латинског вокабулара, и као већ одомаћена реч тек у латинском је доживела метафоризацију свога значења. Будући да се и помак основног значења лексеме *στόμαχος* у грчком језику изгледа догодио релативно позно¹¹, склонили смо да предност дамо овој другој хипотези, али на овом месту остављамо

придев »стомачни« користи се само у основном значењу. У сличном, пренесеном значењу, у Ћосић и сар. 2008, 51 као синоними именице »бес«, јављају се именице »жуч« и »жучљивост« (придеви »жучан«, »жучљив«, прилог »жучно«). Ту свакако припада и »жучност«, и колоквијално употребљена фраза »жуч ми се покреће« (Јовановић/Атанацковић 1980, 202). О стању неурачуњивости које се приписивало неубичајеним кретањима жучи в. нпр. Soleil 2008.

⁹ Према LSG (стр. 1649), реч је о примеру из дела астролога Ветија Валенса (II век н. е.) и примеру из оксириншких папируса (РОху. 533.14).

¹⁰ Термини *колоквијални*, *говорни*, *разговорни* језик у домаћој лингвистичкој литератури још увек нису јасно разграничени. Овде смо се определили за термин *разговорни* језик, који су у нашу средину увели истраживачи који се баве анализом не само особина неформалне језичке комуникације, већ и њеним правилима и структурама. Види, на пример, Polovina 1987. Међутим, нисмо могли бити сасвим доследни, будући да у наставку рада следи наша полемика са ставовима изнетим у Hoffer 2007, где се дати феномен дефинише придевом *colloquial*.

¹¹ Првобитним значењем именице *στόμαχος* сматрамо оно које се јавља у Хомеровим еповима – »грло« (II. 3.292; 17.47). Метафоризацијом се дошло до значења »утроба« (Plu. 2.687d; Gal. 6.431, 7.127) и »стомак« (Plu. 2.698b; Gal. 6.227, 15.460).

дато питање отвореним, са идејом да би оно могло бити предмет посебног истраживања.

Из наведеног примера може се закључити какав је статус именица *stomachus* уживала у другој половини III и првој половини II в. пре н. е., односно у којој је мери овај грецизам постао одомаћен у латинском језику. Начин на који је дата лексема уклопљена у контекст, активирање њеног пренесеног значења, говори у прилог закључку да она није схватана као страна реч, већ као део уобичајеног латинског вокабулара¹². Дакле, сасвим је извесно да је именицу *stomachus* Цицерон користио сасвим природно, неоптерећен помешаним осећањима која је употреба грчких речи у Риму често изазивала¹³.

2.2 Теренцијеви стихови у којима се јавља глагол *stomachari* гласе овако:

СН. id equidem adveniens **mecum stomachabor** modo,
nec quemquam ego esse hominem arbitror quōi mage bonae
felicitates omnes advorsae sient. (Ter. Eun. 323–325)

Уочавамо да се глагол *stomachari* овде јавља у значењу »љутити се«, аналогно семантичкој вредности именице *stomachus* у Плаутовој комедији, као и то да је објекат љутње исказан предлошко-падежном конструкцијом – предлог *cum* са аблативом личне заменице за прво лице једнине. Дакле, и субјекат и објекат датог стања имају исходиште у истој особи, што донекле можемо приписати природи комедиографског жанра и језичког израза који има за циљ да насмеје и забави (»љутити се на себе самог«).

Што се тиче евентуалног семантичког утицаја грчког глагола $\sigma\tau\omicron\mu\alpha\chi\acute{\epsilon}\omega$ на глагол *stomachari*, ситуација је знатно другачија него у случају грчке именице $\sigma\tau\omicron\mu\alpha\chi\omicron\varsigma$ и латинске именице *stomachus*. Наиме, у целом сачуваном корпусу преткласичног и класичног латинитета глагол *stomachari* има релативно сужену семантичку вредност, која се своди на значење »љутити се«, испољено већ у наведеним Теренцијевим стиховима. Подударне семантичке црте глагола $\sigma\tau\omicron\mu\alpha\chi\acute{\epsilon}\omega$ забележене су сувише позно¹⁴ да бисмо са макар

¹² О одомаћеним позајмљеницама у другом језику в. нпр. Adams 2003, 26, 29.

¹³ Види нпр. Adams 2003, 540–541.

¹⁴ Према LSG (стр. 1649), реч је о граматичару Доситеју у IV веку н. е.

некаквом извесношћу могли говорити о семантичком позајмљивању које је евентуално ишло у смеру од грчког до латинског глагола. Стога сматрамо како не би била без основа хипотеза да глагол *stomachari* представља директан деноминатив латинске именице *stomachus*, који је преузео само онај метафоризовани негативни део спектра њених значења («напетост», «нервоза», «љутња»). Било какве коначне закључке не можемо доносити без детаљније семантичке дијахронијске и синхронијске анализе¹⁵.

Напоследку, сама чињеница да су преткласични комедиографи користили и именицу *stomachus* и глагол *stomachari* јасно указује на то да су дате лексеме давно пре Цицероновог доба постале део лексичког фонда разговорног латинског језика, и да њихова употреба у I в. пре н. е. није представљала никакву новину¹⁶.

3 Именица *stomachus* и њене изведенице у Цицероновим писмима

Прелиминарним истраживањем дошли смо до закључка да је Цицерон чешће користио именицу *stomachus* него њене изведенице, као и да је ова именица фреквентнија у писмима него у осталим жанровима Цицероновог корпуса. Стога, нашу анализу почињемо управо употребом дате лексеме у Цицероновим писмима, полазећи од општеприхваћене тезе да фреквенца представља један од важних показатеља семантичког понашања.

3.1 Именица *stomachus* јавља се у све три збирке Цицеронових писама, с тим што је у писмима *Ad Atticum* и *Ad familiares* знатно фреквентнија него у писмима *Ad Quintum fratrem*. Дата разлика у фреквенци кореспондира са различитим обимом ових трију збирки, па можемо закључити да је Цицерон осећао како је именица *stomachus* суштински подједнако погодна за писма упућена различитим адресатима.

¹⁵ О питању семантичког позајмљивања које је евентуално ишло у смеру од грчких (στόμαχος, στομαχέω) до латинских лексема (*stomachus*, *stomachari*) разговарали смо са проф. др Александром Ломом, те смо од њега добили и одређену библиографију, коју смо консултовали. Овом приликом му захваљујемо на љубазној помоћи и стрпљењу.

¹⁶ Један пример компаративног дијахронијског приступа у проучавању латинске фразеологије види у Димитријевић 2014.

Као што смо већ напоменули, у претходним радовима посвећеним Цицероновој употреби именице *stomachus*, па и у оном који се готово искључиво односи на писма¹⁷, несразмерно велики акценат стављен је на политички и/или реторски аспект датог проблема. Такође, у први план истиче се аутореферентност Цицеронове употребе дате лексеме¹⁸. Као илустративни пример на реторским принципима засноване, политичке и аутореферентне употребе именице *stomachus* у Цицероновој преписци наводи се једна реченица из Цицероновог писма упућеног римској матрони Церелији¹⁹.

3.1.1 Датом реченицом Цицерон објашњава како успева да поднесе свој лични недостојан положај и свеукупну безизлазну ситуацију у коју је држава запала после успостављања Цезарове диктатуре:

Haec aut animo Catonis ferenda sunt, aut Ciceronis stomacho.²⁰

Уочавамо да се у наведеном примеру Цицерон вешто поиграва

¹⁷ Hoffer 2007.

¹⁸ Већ у самом наслову сугерише се фокус истраживања («Cicero's Stomach»). Види Corbeill 1996; Hoffer 2007. Треба напоменути да се у Hoffer 2007, 90 предлаже нека врста категоризације употребе именице *stomachus* у Цицероновим писмима («the letters can be divided into several categories, by positive or negative formulation (someone either does or does not have indigestion), by first-, second-, or third-person reference, or by topic – political, 'epistolary', or other topics»), али у целом раду изостаје било какав детаљнији осврт на она места која се не односе на самог Цицерона и на политичке, или пак *епистоларне* теме. О тзв. епистоларним темама у Цицероновим писмима биће речи нешто касније, у 3.2.1–3. Потом, у Hoffer 2007, 90–91, у фусноти број 7 даје се преглед свих употреба именице *stomachus* у Цицероновим писмима, где се јасно види да се дата именица тек у половини случајева односи на самог Цицерона.

¹⁹ О природи Цицероновог односа са Церелијом види у Hemelrijk 1999, 181ff. И у Corbeill 1996 и у Hoffer 2007 цитиран је дати одломак из Квинтилијановог дела, и пружено ауторово тумачење. У Hemelrijk 1999, 182 признаје се да аутору није сасвим јасна ова Цицеронова аутоиронична доскочица («The point of Cicero's joke is not entirely clear»), иако се одмах у наставку даје сасвим задовољавајуће објашњење. Ипак, и овај пример уверава нас у то да није излишно упустити се у нову, детаљнију анализу Цицеронове употребе именице *stomachus* и њених деривата, будући да је реч о лексемама са сложеним семасиолошким карактеристикама, које се не могу истражити парцијалним, унутаржанровским, или пак дијахронијски неразуђеним приступом.

²⁰ Quint. 6.3.112.

основним и пренесеним значењем именице *stomachus*. Будући да Цицерон алудира на своју способност да »прогута« и оно што не би требало »прогутати«, у овоме контексту дата именица, осим до-словног значења »стомак«, има и пренесено, негативно значење »претерана уздржљивост« и, у крајњој линији, »кукавичлук«.

Осим политичке, реторичке и интроспективне употребе, у Цицероновој преписци именица *stomachus* користи се и у другим врстама прагматских ситуација. Стога, примери које ћемо овде навести одабрани су тако да илуструју у већој мери занемарен контекстуални оквир употребе дате лексеме – неформалну, свакодневну комуникацију, која се махом односи на приватну сферу, и која није нужно аутореферентна.

3.1.2 У једном писму Атику Цицерон је на следећи начин употребио именицу *stomachus*:

quo [Arcano] ut venimus, humanissime Quintus »Pomponia« inquit, »tu invita mulieres, ego vero adscivero pueros.« Nihil potuit, mihi quidem ut visum est, dulcius, idque cum verbis tum etiam animo ac vultu. At illa audientibus nobis »Ego ipsa sum« inquit »hic hospita«... Quid multa? Nihil meo fratre lenius, nihil asperius tua sorore mihi visum est; **et multa praetereo quae tum mihi maiori stomacho quam ipsi Quinto fuerunt.** (Cic. *Att.* 5.1.4)

Видимо да је и овде именица *stomachus* употребљена у пренесеном значењу, с тим што на овом месту не означава некакву човекову карактерну особину, као што је то био случај у примеру 3.1.1, већ одређено емотивно стање, које може бити изражено у мањој или већој мери. Наиме, у овом контексту дата именица има значење »нервирање«, »секирација«, и додатно је дефинисана придевом *magnus* (»велики«), односно компаративом *maior* (»већи«). Потом, уочавамо да је овде реч не само о Цицероновом, већ и о Квинтовом нервирању. Дакле, упркос утиску који се стиче читањем претходних радова посвећених Цицероновој употреби именице *stomachus*, Цицерон није користио дату именицу говорећи само о себи, својим особинама и осећањима, већ и о другим људима.

3.1.3 У другом писму Атику Цицерон пише о својој реакцији на Брутово пословично осорно и надмено понашање:

Omnino (soli enim sumus) nullas umquam ad me litteras misit Brutus, ne proxime quidem de Appio, in quibus non inesset adrogans et ἀκολωνόητων

aliquid ... **in quo tamen ille mihi risum magis quam stomachum movere solet.**
(Cic. Att. 6.3.7)

Овде је именица *stomachus* део фразе *stomachum movere*²¹, у оквиру које она активира и дословно и пренесено значење. Наиме, алудира се истовремено и на физиолошке последице негативних искустава и на менталну обраду таквих утицаја средине, удружују се физиолошка и емоционална стања, узроци и последице.

3.1.4 На почетку једног писма брату Квинту Цицерон пише:

Superiori **epistulae** quod respondeam nihil est, **quae plena stomachi et querelarum est**, quo in genere alteram quoque te scribis pridie Labeoni dedisse, qui adhuc non venerat. Delevit enim mihi omnem molestiam recentior epistula.
(Cic. Q. Fr. 3.6.1)

На овом месту уочавамо да је именица *stomachus* употребљена у семантичко-синтаксичком пару са именицом *querela* («жалопојка»),²² и то као неопходна допуна придеву *plenus* («пун»), којим се дефинише именица *epistula* («писмо»), те да показује још једну нијансу из спектра негативних значења – »нервоза«, или пак »јед«. Јасно је да је именица *epistula* овде само граматички субјекат и да се именица *stomachus* суштински односи на Цицероновог брата Квинта, односно да је у њему седиште исказаног негативног психолошког стања. Слично као у примеру 3.1.2, користећи именицу *stomachus*, Цицерон поново говори о братовљевом негативном расположењу.

3.1.5 Погледајмо сада следећи одломак из Цицероновог писма Марку Марију:

Omnino, si quaeris, **ludi apparatusissimi, sed non tui stomachi**; coniecturam enim facio de meo. Nam primum honoris causa in scaenam redierant ii quos ego honoris causa de scaena decessisse arbitrabar.²³

Именица *stomachus* овде нема негативну семантичку боју, као што је то био случај у примерима 3.1.1–4, већ је вредносно неутрална и има значење »укус«, односно »афинитет«. Потом, дати пример пружа нам још једну потврду за изнету тезу да Цицерон итекако

²¹ Исту фразу Цицерон је употребио у беседи *Pro Murena*. Види пример 4.1.4.

²² Именица *stomachus* синонимијски је упарена са именицом *clamor* у Плаутовој комедији. Види пример 2.1 и фусноту 4. Синонимијско упаривање именице *stomachus* јавља се и у Att. 16.2.3.

²³ Fam. 7.1.2.

штедро користи именицу *stomachus* не само када је реч о њему самом, већ и када пише о другим људима.

На основу наведених примера намеће се закључак да је у Цицероновим писмима семантички потенцијал именице *stomachus* веома велики, да се дата лексема, по правилу, користи у пренесеном значењу, да има распон од вредносно неутралне до изразито негативне конотације, те да, поред аутореферентне, има и универзалнију примену.

3.2 Међу изведеницама именице *stomachus*, по фреквентности у Цицероновим писмима издваја се глагол *stomachari*. Међутим, његова учесталост није у корелацији са његовим семантичким потенцијалом. Наиме, без обзира на контекстуалне елементе, његово значење »љутити се, нервирати се« активира се у свим примерима са врло малим семантичким варијацијама. Придев *stomachosus* и прилог *stomachose* у Цицероновим писмима јављају се само по једанпут, и то кад су у питању тзв. *епистоларне* теме. Као што смо напоменули, у Hoffer 2007 провлачи се теза да је именица *stomachus* део епистоларног репертоара, па ћемо сад анализом аналогне употребе њених изведеница посредно испитати ваљаност датог становишта.

3.2.1 Прво наводимо одломак из Цицероновог одговора на писмо Гаја Фурнија у којем се јавља глагол *stomachari*:

Itaque iucundissimis **tuis litteris stomachatus sum** in extremo. Scribis enim, si in Sextilem comitia, cito te, sin iam confecta, citius, ne diutius cum periculo fatuus sis. (Cic. *Fam.* 10.26.1)

Иако је, формално гледано, Фурнијево писмо узрочник Цицеронове љутње (аблатив *tuis litteris*), па бисмо, према Hoffer 2007, дату употребу глагола *stomachari* могли сврстати у епистоларни репертоар, сматрамо како је на овом месту једноставно реч о томе да је спољашњим околностима наметнути медиј комуникације диктирао управо дати језички израз. Наиме, да су учесници у комуникацији могли директно да комуницирају, аблатив би гласио другачије, на пример *tecum*, аналогно примеру из Теренцијеве комедије (в. 2.1).

3.2.2 У одговору на писмо Апија Клаудија Цицерон користи придев *stomachosus*:

Stomachosiores meas litteras quas dicas esse non intellego. Bis ad te scripsi me purgans diligenter, te leviter accusans in eo quod de me cito credidisses. Quod genus querelae mihi quidem videbatur esse amici. (Cic. *Fam.* 3.11.5)

Дати пример пружа нам податак да је Апије Клаудије придевом *stomachosus*, тј. његовим компаративом («жучан», «жучнији»), окарактерисао претходно Цицероново писмо. Сетимо се да се у раније наведеном одломку из Цицероновог писма брату Квинту (в. 3.1.4) јавља семантички врло слична синтагма – *epistula plena stomachi*. Реч је о истој семантичкој садржини, исказаној различитим лексичким средствима. И у 3.2.2 и у 3.1.4 ради се о начину комуникације, односно о оном њеном сегменту који се тиче карактеристика поруке и пошиљаоца²⁴.

3.2.3 На готово истоветан начин у једном писму Атику Цицерон користи прилог *stomachose*:

Rescripsi ei stomachosius, cum ioco tamen familiari. Nunc, quoniam agit liberaliter, nihil accuso hominem scripsique ad eum me a te certiores esse factum. (Cic. Att. 10.5.3)

Поново је реч о начину на који је било састављено Цицероново писмо, односно порука у процесу комуникације. После непосредно наведених примера 3.2.1–3, вратимо се сада примеру 3.1.2, у којем је било речи о Цицероновој и Квинтовој реакцији на понашање Квинтове жене Помпоније, и примеру 3.1.3, који нам пружа сликовиту представу о томе какву је реакцију код Цицерона изазивало Брутово надмено понашање. У оба случаја именица *stomachus* употребљена је у контексту описивања последица нечије комуникације и стања у којем се после одашиљања поруке нашао прималац.

Можемо да закључимо да су се и именица *stomachus* и њене изведенице користиле у ситуацијама када је требало описати квалитативне особине послате поруке и /или њеног пошиљаоца и прималоца, било да се она одвијала усменим или писаним путем, па тако дате лексеме пре треба схватити као део *металингвистичког* него *епистоларног* репертоара.

4 Именица *stomachus* и глагол *stomachari* у Цицероновим беседама

И именица *stomachus* и глагол *stomachari* у Цицероновим сачуваним беседама и фрагментима употребљени су по пет пута. Придев и прилог изведени из наведене именице у беседама се не појављују. С обзиром на то да Цицерон у инвективама своје противнике није

²⁴ О терминима *порука*, *пошиљалац*, *прималац* и другим види Jakobson 1960.

штедео а, бранећи своје клијенте, није се либио да се послужи британским језиком, заступљеност тих лексема у његовим беседама није велика.²⁵

4.1 Због тематске разноликости обимног корпуса Цицеронових беседа, навешћемо сва места на којима је употребљена лексема *stomachus*. То су беседе из ранијег и средњег периода.²⁶

4.1.1 Именица *stomachus* јавља се први пут у *Pro Roscio Comoedo*:

Quae res extulit eum? Una commendatio huius; qui tamen **Panurgum illum**, non solum ut Rosci discipulus fuisse diceretur domum recepit, sed etiam **summo cum labore, stomacho miseriaque erudit.** (Cic. *Rosc. Com.* 31)

Посвећеност и преданост свога клијента подучавању глуми Цицерон предочава триколоном *summo cum labore, stomacho miseriaque*.²⁷ Много суза, крви и зноја, рекли бисмо, парафразирајући Цицерона, пролио је Росције радећи са робом Панургом. Међутим, ваља издвојити још једну нијансу употребе лексеме *stomachus*, којом се истиче да је, осим много напора и мука (*labor, miseria*), Росције у свој рад уложио силну »енергију«.

4.1.2 Сазнавши да је у Сенату обзнањено како је у Сиракузи Верова отимачина изазвала незадовољство, и да је испољавање тог незадовољства наишло на свеопште одобравање, дотични је, вели Цицерон, бурно реаговао, љут на све:

Res ab omni conventu cognita celeriter isti domum nuntiat. Homo inimicus iis qui recitassent, hostis omnibus qui acclamassent, **exarsit iracundia ac stomacho**; verum tamen fuit tum sui dissimilis. (Cic. *Verr.* 2.2.48)²⁸

Описујући Верову реакцију, Цицерон је искористио велики семантички потенцијал именице *stomachus*, па у синтагми *exardescere iracundia ac stomacho* она има значење »љутња, бес«, али и »оштрашћеност«. У овом примеру *iracundia* и *stomachus* су синонимијски

²⁵ Нпр. у његовим најзначајнијим и најобимнијим инвективама, *Веринама*, *Катилинаријама* и *Филипикама*, само се у *Веринама* по једном јављају *stomachus* (2.2.48) и *stomachari* (2.1.121).

²⁶ Примери из беседа наведени су хронолошким редом.

²⁷ Синонимијско упаривање, као што смо видели, јавља се и у Цицероновим писмима: в. 3.1.4 и фусн. 22.

²⁸ У Corbeill 1996, 209 образлаже се двоструко значење именице *stomachus* када се њом изражава некаква претрпљена непријатност: једно је значење »узнемиреност«, »узрујаност«, »секирација«, поткрепљено управо овим примером (у енглеском преводу стоји *stomach*), а друго је значење »стрпљивост«, односно »трпељивост«.

упарени,²⁹ али се уочава да је реч о различитим степенима и аспектима истог емоционалног стања.

4.1.3 И у фрагментарно сачуваној беседи *Pro Tullio* јавља се именица *stomachus*:

...am calamitate vicinorum corrigit, et quod **stomachum suum** damno Tulli <exp>lere conatus est. (Cic. Tull. 15)

Описујући извесног Публија Фабија, који је у распри око имовине убио неколико Тулијевих робова, Цицерон употребљава фразу *stomachum explere*. Уз глагол *explere*, именица *stomachus* на овоме месту добија значење »лоша, незгодна нарав« (*stomachum suum explere* »примирити, смирити, задовољити своју незгодну нарав«).

4.1.4 У беседи *Pro Murena* лексема *stomachus* појављује се два пута:

Servius hic nobiscum **hanc urbanam militiam** respondendi, scribendi, cavendi **plenam sollicitudinis ac stomachi secutus est**. (Cic. Mur. 19)

Itaque **si mihi**, homini vehementer occupato, **stomachum moveritis**, triduo me iuris consultum esse profitebor. (28)

Један од тужилаца Цицероновог клијента Мурене био је Сервије Сулпиције, Муренин противкандидат на изборима за конзула за 62. годину. У првом наведеном одломку Цицерон хвали Сулпиција због преданости и посвећености правничким пословима у време Катилинине завере 63. пре н. е., подсећајући на њихово заједничко »војевање« у Риму синтагмом *plenam sollicitudinis ac stomachi*, у којој други члан биколона, лексема *stomachus*, може да се тумачи и као »горчина«, »мучнина«, »жуч«, али и као »секирација«, »непријатност«, па чак и »стрес«.

У другом одломку употребљена је већ поменута фраза *stomachum movere*³⁰. Цицерон сада својим противницима даје до знања, а може се рећи и да им прети, да ће за врло кратко време бити у стању да се бави »њиховим пословима«, ако буду изазвали његов бес, ако га буду изнервирали, разљутили или, на овом месту најпрецизније схваћено значење наведене синтагме, ако га буду испровоцирали.

4.2 Хофер се накратко и донекле немотивисано осврће на употребу глагола *stomachari* у Цицероновим беседама и њену ниску фреквенцу тумачи колоквијалном конотацијом, а притом једнако засту-

²⁹ McCarty 1918, 26.

³⁰ Види употребу дате синтагме у писму Атику, пример 3.1.3.

пљену именицу *stomachus* уопште не помиње³¹. Комичну црту тога глагола у Цицероновим беседама Хофер тумачи разноликошћу контекста у којима је упоребљен, као и комбиновањем колоквијалног и службеног тона.³² Глагол *stomachari* појављује се у трима беседама, из ранијег, средњег и позног периода Цицероновог стваралаштва.

4.2.1 Дати глагол први пут се јавља у беседи *In Verrem*:

Hinc illi homines erant qui etiam ridiculi inveniebantur ex dolore; quorum alii, id quod saepe audistis, negabant mirandum esse ius tam nequam esse Verrinum; alii etiam frigidiores erant, sed **quia stomachabantur ridiculi videbantur esse**, cum Sacerdotem exsecrabantur qui Verrem tam nequam reliquisset. (Cic. *Verr.* 2.1.12)

Огорчење које је изазивало корумпирано и бахато понашање Гаја Вера док је вршио дужност претора на Сицилији средишња је тема Цицеронових беседа *In Verrem*. Тако је у једном од многобројних живих и сликовитих описа Сицилијанаца, за неке од њих навео да су изгледали смешно јер су, најблаже речено, нерасположени за шалу (*frigidiores*), »киптели од беса«. Наиме, уочавамо да на овоме месту глагол *stomachari* има значење емоционалног стања јачег интензитета него што је то »љутити се«, управо због антитезе са придевом *frigidiores*. Глагол *stomachari*, којим се, попут синонима *irasci*, *indignari*, за разлику од глагола *succensere* и израза *aegre*, *graviter*, *molestae*, *difficiliter ferre* (тешко поднети у себи; »прогутати« бол, незадовољство, без спољашњих манифестација), изражава нескривено незадовољство, овде у колокацији са придевима *frigidus* и *ridiculus* заиста поприма комичну боју, као што је примећено у Hoffer 2007.

4.2.2 На сличан начин Цицерон користи глагол *stomachari* и у беседи *Pro Cluentio*:

Hic iudices **ridere, stomachari atque acerbe ferre patronus** causam sibi eripi et se cetera de illo loco »Respicite, iudices« non posse dicere; nec quicquam propius est factum quam ut illum persequeretur et collo obtorto ad subsellia reduceret, ut reliqua posset perorare. (Cic. *Cluent.* 59)

Хумор је снажно беседничко средство када се користи на пре-

³¹ Hoffer 2007, 89–90. Такође, на истом месту примећује да се сродна лексема *indignari*, осим у реторском спису *De Inventione*, појављује само једном (*Q. Rosc.* 5). Друга пак семантички сродна лексема, глагол *irasci*, много је заступљенија, и то подједнако у Цицероновим писмима, беседама, реторским и филозофским списима.

³² Ibid.

фињен и шармантан начин.³³ Комична је сцена у којој Гај Цезарије, бранилац Гаја Фабриција, не успева да оконча своју беседу јер много пута позива судије да се осврну на судбину, склоп различитих догађаја, пуних неизвесности, који су задесили његовог клијента, као и на његову дубоку старост, а потом се сам осврће и уочава да се Гај Фабриције, спуштене главе, одшуњао са свога места. Тај приказ судијама је био комичан, а браниоца је довео до очаја. Трагикомичности и живом приказу сцене³⁴ допринела је употреба историјских инфинитива,³⁵ хијазма и асиндетона, али и глагола *stomachari* у билколону *stomachari atque acerbe ferre*.

4.2.3 У беседи *Pro Plancio* глагол *stomachari* јавља се три пута:

Ego autem, si quid est quod mihi scitum esse videatur et homine ingenuo dignum atque docto, **non asperror, stomachor** cum aliorum non me digna in me conferuntur. (Cic. *Planc.* 35)

Cui cum respondissem me e provincia decedere: »Etiam me hercule,« inquit »ut opinor, ex Africa.« **Huic ego iam stomachans fastidiose** »Immo ex Sicilia« inquam. Tum quidam, quasi qui omnia sciret, »Quid? tu nescis« inquit »hunc quaestorem Syracusis fuisse?« Quid multa? **Destiti stomachari** et me unum ex eis feci qui ad aquas venissent. (65)

У првом одломку Цицерон каже да му много не смета када му се приписују туђе речи које су достојне ученог и високообразованог човека, али и да је веома љут када му се приписују туђе непримерене и лоше шале. Употребом хијазма, асиндетона, литоте (*non*

³³ Quint. *Inst.* 6.3.39.

³⁴ О браниочевим поступцима у наставку, и тумачењу да Цицерон, у жељи да сцену прикаже апсурдном и смешном, читав догађај није приказао верно, види Fletcher Davies 1876, 408.

³⁵ Види Schlicher 1914, 282, као један од малобројних примера у римској књижевности (укупно 34) за навођење емоција и њихово изражавање употребом историјског инфинитива који служи за исказивање немоћи, чак и кад је прикривена (*infinitivus impotentiae*). На том списку је глагол *stomachari* и у Cic. *Off.* 3.60. Ефекат приказивања испољавања емоција и разних психичких стања, поготово када је присутно појачано узбуђење или постоји јака препрека, снажнији је када се употребом историјских инфинитива наводе два таква чина, или више њих, који су у блиској вези (Schlicher 1914, 290). Глагол *stomachari* у историјском инфинитиву, али и у осталим облицима, у таквој корелацији у Цицероновим делима јавља се пет пута (*Cluent.* 59; *De Orat.* 1.166; *Brut.* 326; *Fam.* 15.16.3; *Att.* 16.16f.1).

aspernor, stomachor), контраст се појачава, те и глагол *stomachari* добија појачано значење («веома сам љут«).

У другом пак одломку Цицерон изражава своје незадовољство због неупућености Пучеолана у његову квестуру у Лилибеју, које је кулминирало када је један «свезнајући» мештанин самоуверено рекао да је Цицерон своју дужност обављао у Сиракузи. Прво је бурно реагујући (глагол *stomachari* у партиципу презента,³⁶ допуњен прилогом *fastidiose*), одговорио дотичном, дајући и осталима до знања да је «тада већ љут и згађен» због њихове необавештености. У наставку, схвативши апсурдност ситуације у којој се нашао и немогућност смислене комуникације, своју «предају» изразио је реченицом *destiti stomachari* – престао је да се љути, јер му је само преостало да пређе преко свега.

5 Именица *stomachus* и њене изведенице у Цицероновим реторским делима

У Цицероновим реторским делима именица *stomachus* има најнижу фреквенцу у односу на све остале жанрове сачуваног Цицероновог корпуса – јавља се свега два пута. С друге стране, глагол *stomachari* има приближну учесталост као у беседама. Пред тога, на једном месту јавља се и придев *stomachosus*.

5.1 Погледајмо прво пример употребе именице *stomachus*:

Etiam M. Pontidius municeps noster multas privatas causas acitavit, celeriter sane verba volvens nec hebes in causis vel dicam plus etiam quam non hebes, sed **effervescens in dicendo stomacho saepe iracundiaque** vehementius. (Cic. *Brut.* 246)

Уочавамо да је именица *stomachus* овде у свом пренесеном значењу синонимијски упарена са именицом *iracundia* («напетост» и «бес»), као и то да је њихово значење појачано глаголом *effervescere* («кипити»). Бес је једна од важнијих емоција коју би беседник требало да испољи или прикрије.³⁷ У овом примеру именица *stomachus* описује својства пошиљаоца, па тако и саме поруке, као што је то био случај са њеним изведеницама у примерима 3.2.2–3. Сама чињеница да је, за разлику од раније наведених примера, овде реч о ди-

³⁶ У Döderlein 1858, 208 такође се помиње комична црта глагола *stomachari*.

³⁷ О томе види Pendelj 2005.

ректној, усменој комуникацији, говори у прилог нашој тези да су именица *stomachus* и њене изведенице служиле да опишу различите сегменте комуникације, без обзира на медиј, те да су припадале *металингвистичком репертоару*³⁸.

5.2 У оном сегменту реторског дела *De Oratore* који се бави хумором Цицерон је употребио глагол *stomachari*:

Ex quo genere etiam illud est, quod **Scipio** apud Numantiam, **cum stomacharetur cum C. Metello**, dixisse dicitur, si quintum pareret mater eius, asinum fuisse parituram. (Cic. *De Orat.* 2.267)

И на овом месту глагол *stomachari* има значење »љутити се«, као што је то био случај у писмима и беседама. Објекат љутње изречен је предлошко-падежном конструкцијом (*cum* са аблативом), како смо видели и у примеру из Теренцијеве комедије.

6 Именица *stomachus* и глагол *stomachari* у Цицероновим филозофским списима

Писању филозофских списа Цицерон се посветио у својим позним годинама. Док се лексема *stomachus* и њене изведенице у беседама из тога периода не појављују, у филозофским списима глагол *stomachari* појављује се пет пута, а именица *stomachus* у пренесеном значењу само једном. Анализом њихове употребе у тим списима, поготово глагола, још једном ћемо проверити њихов семантички потенцијал.

6.1 У четвртој књизи списа *Tusculanae Disputationes* Цицерон каже:

Proelium restituit insaniens: dicamus igitur utilem insaniam? Tracta definitiones fortitudinis: **intelleges eam stomacho non egere**. (Cic. *Tusc.* 4. 53)

Овај одломак део је шире Цицеронове аргументације да гнев, срџба и бес нису сврсисходни.³⁹ Помињући нарав и судбину великог грчког јунака Ајанта, тај став Цицерон је илустровао употребом именице *stomachus*.

6.2.1 Глагол *stomachari* Цицерон користи и у фрагменту с краја прве и одломку из друге књиге списа *Academica*:

quid autem **stomachatur Mnesarchus**, quid Antipater digladiatur cum Carneade tot voluminibus? (Cic. *Ac.* fr.1)

³⁸ Ширу аргументацију види под 3.2.

³⁹ *Tusc.* 4.48–56.

...et homo natura lenissimus (nihil enim poterat fieri illo mitius) **stomachari tamen coepit**. Mirabar; nec enim umquam ante videram. (2.4.11)

Цицерон каже да филозофи у жустрим расправама и неслагањима често испољавају озлојеђеност, љутњу и бес (fr.1). Видимо да је у другом наведеном одломку глагол *stomachari* употребљен уз глагол *coepisse*⁴⁰, аналогно његовој употреби уз глагол *desistere* у беседи *Pro Plancio*⁴¹. Потом, његово значење појачано је антитезом са синтагмом *homo natura lenissimus*.

6.2.2 Критикујући епикурејце у *De natura deorum*, Цицерон каже:

nam **Phaedro nihil elegantius, nihil humanius, sed stomachabatur senex**, si quid asperius dixeram, cum Epicurus Aristotelem vexarit contumeliosissime... (N.D. 1.93)

Филозоф Федар, човек најфинијих манира, знао је »да изгуби живце«,»да се унервози«, када би чуо одвише оштре речи, премда непримерено оштре речи и поступци нису били страни његовим претходницима. У овом примеру поново је заступљена антитеза глагола *stomachari* и одговарајућих придева (*elegantius, humanius*).

6.2.3 Цицерон у спису *De officiis* користи глагол *stomachari* на почетку реченице:

Stomachari Canius, sed quid faceret? (*Off.* 3.60)

Витез Гај Каније, човек богат, духовит и начитан, вели због похлепе је преплатио имање у Сиракузи. Његов бес – »ништа друго му није преостајало« – као последицу немоћи и очаја који су га спопали јер га је продавац преварио, Цицерон је предочио лексемом *stomachari* у историјском инфинитиву на почетку реченице.⁴²

7 Закључак

Како је наша анализа показала, појмовна метафоризација именице *stomachus*, без обзира на то да ли се догодила тек у латинском језику, или се може тумачити семантичким позајмљивањем из грчког, сеже дубоко у период преткласичног латинитета. Најстарија сачувана употреба дате лексеме забележена је у Плаутовој комедији *Asinaria*,

⁴⁰ Исто и у *Tusc.* 4.48.

⁴¹ Види пример 4.2.3.

⁴² О ефекту употребе историјског инфинитива на почетку реченице ради живописног приказивања пренагљеног и неочекиваног поступка види Schlicher 1914, 286.

и то у пренесеном значењу («нервоза»). Најфреквентнија изведеница именице *stomachus*, глагол *stomachari*, први пут се јавља у Теренцијевој комедији *Eunuchus*.

У оквиру сачуваног корпуса класичног латинитета, именица *stomachus* далеко је заступљенија од својих изведеница, а највећу фреквенцу има у Плинијевом делу *Naturalis Historia*, где је углавном реч о активирању њеног основног значења »једњак, желудац, стомак«. Када су у питању други жанрови, дата именица има шири семантички распон – од основног до читавог низа пренесених значења. При проучавању семантичког потенцијала именице *stomachus* и њених изведеница у класичном латинитету, Цицерон свакако заузима посебно место. Наиме, дате лексеме најзаступљеније су у Цицероновим делима.

Као што је већ уочено, именица *stomachus* најфреквентнија је у Цицероновим писмима, те у њима има и највећи семантички потенцијал – од вредносно неутралног »укуса« до негативног »једа«, »гнева«. Нашим истраживањем утврдили смо да је дата лексема била погодна за исказивање како Цицеронових личних емоционалних стања и искустава, тако и емоција чланова његове породице и пријатеља. Такође, узроци одређених емоција нису били, како се до сада наглашавало, само политички догађаји, већ и културна дешавања, породичне прилике итд. Дакле, од наглашене аутореферентности и политичке конотације, које се истичу у претходним радовима, фокус смо померили ка универзалнијој примењивости именице *stomachus*.

Што се тиче употребе изведеница именице *stomachus* (*stomachari*, *stomachosus*, *stomachose*) у Цицероновим писмима, утврдили смо да су њихова фреквенца и семантички потенцијал далеко мањи. Изведенице црпу семантичке карактеристике именице *stomachus*, и то само сужени, негативни део њеног семантичког спектра (*stomachari* – »љутити се«, *stomachosus* – »нервозан«, *stomachose* – »нервозно«).

Велики семантички потенцијал именице *stomachus* приметан је не само у Цицероновим писмима, у којима је, због специфичности тога жанра, разноликост значења очекивана, него и у његовим беседама, у којима се, упркос ниској фреквенци, уочава широк варијетет значења. Афирмативна и негативна конотација именице *stomachus* у

беседама, због њихове поджанровске разноликости, сасвим је прикладна. Цицерон је ту чињеницу вешто искористио, па тако датом лексемом не изражава само »бес« или »нервозу«, него и утрошену силну »енергију« и доживљени »стрес«, али и »острашћеност« и »незгодну, тешку нарав« својих противника и, напослетку, када говори о себи, наводи да ће одговарајуће реаговати ако га противници буду испровоцирали.

Семантички потенцијал глагола *stomachari* већи је у Цицероновим беседама него писмима, будући да његово значење у беседама добија додатни интензитет. Тако Цицерон и актери његових беседа »бесне«, »нервирају се«, али и »кипте, кључају од беса«, па и »подивљају«.

У реторским делима именица *stomachus* јавља се само два пута, што је најнижа фреквенца у односу на све остале жанрове. Глагол *stomachari* пак има приближно исту фреквенцу као у беседама. Придев *stomachosus* употребљен је само једанпут. Сходно жанровском одређењу, сви примери односе се на беседничку вештину, било да су у питању особине и расположења (фингирана или стварна) самог беседника, било да је реч о плодовима његове уметности (*stomachosus* – »сувише енергичан«, али и »заједљив«; *stomachari* – »љутити се«).

Потврду нашег става да глагол *stomachari* нема изразито колоквијалну боју налазимо у самој чињеници да се дати глагол јавља у Цицероновим филозофским списима. Због специфичности жанра, његов иначе сужени семантички потенцијал, у тим списима још је сведенији. Такође, за разлику од осталих жанрова, овде се именица *stomachus* превасходно употребљава у свом основном значењу.

На основу свега наведеног, може се закључити да именица *stomachus* у Цицероновим делима има изузетно велики семантички потенцијал, највећи у целом сачуваном корпусу преткласичног и класичног латинитета. Приметно је, међутим, да је код потоњих писаца различитих жанрова дати потенцијал у великој мери остао неискоришћен.⁴³ Иако глагол *stomachari* има готово једнаку фреквенцу, што је само по себи специфичност Цицероновог корпуса, његов семантички потенцијал знатно је мањи. Насупрот раније изне-

⁴³ Нпр. у Јувеналовим сатирама у пренесеном значењу не појављује се ниједном, а у Марцијаловим епиграмима само једном (Mart. 12. Praef.).

тој тези да дати глагол има изражену колоквијалну димензију, те да се стога не појављује често у Цицероновим беседама, анализа примера из реторских и филозофских дела показала је да је био погодан и за жанрове у којима је још мање било примерено колоквијално изражавање него што је то случај у беседама. Дакле, према нашем мишљењу, наведена жанровска дистрибуција указује на то да глагол *stomachari* има знатно мању колоквијалну црту него што му се приписује. С друге стране, врло ниска фреквенца именице *stomachus* у реторским, и њена дословна употреба у филозофским делима, јасно сведочи да је дата лексема припадала разговорном језику.

Напослетку, упркос нетипичној жанровској разноврсности и величини корпуса сачуваних Цицеронових дела, фреквентна и семантички разнолика употреба именице *stomachus* и, у мањој мери, њених изведеница, говори у прилог закључку да је реч о једној од одлика Цицероновог идиолекта.

Прилог

Фреквенца лексема *stomachus*, *stomachari*, *stomachosus* и *stomachose* код Цицерона:⁴⁴

	<i>stomachus</i>	<i>stomachari</i>	<i>stomachosus</i>	<i>stomachose</i>
писма	18 (+ 1)	11	1	1
беседе	5	5	–	–
реторски списи	2	4	1	–
филозофски списи	1 (+ 5)	5	–	–
укупно	26 (+ 6)	25	2	1

Библиографија

Adams 2003 = J. N. Adams, *Bilingualism and the Latin Language*, Cambridge: Cambridge University Press.

Allwood 2003 = J. Allwood, »Meaning potentials and context: Some consequences for the analysis of variation in meaning«, у Н. Cuyckens, R. Dirven, J. R. Taylor, R. W. Langacker (ур.), *Cognitive Approaches to Lexical Semantics*, Berlin: Mouton de Gruyter, 29–66.

Corbeill 1996 = A. Corbeill, »Cicero's *Stomach*«, у *Controlling Laughter: Political Humor in the Late Republic*, Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 209–215.

⁴⁴ У заградама је наведена употреба лексеме *stomachus* у њеном основном значењу.

Lucida intervalla 44 (2015)

Cruse 1986 = D. A. Cruse, *Lexical Semantics*, Oxford: Oxford University Press.

Ђосић и сар. 2008 = П. Ђосић и сарадници, *Речник синонима*, Београд: Kornet.

Димитријевић 2014 = Д. Димитријевић, »Кад и како је настала фраза *paх atque otium?*«, *Lucida intervalla* 43 (2014), 41–65.

Döderlein 1858 = L. Döderlein, *Döderlein's Hand-book of Latin Synonymes*, Andover: Warren F. Draper, Boston: Gould and Lincoln, New York: Wiley and Halsted, Philadelphia: Smith, English & Co.

Fletcher Davies 1876 = J. Fletcher Davies, »Cicero's Speech for A. Cluentius Habitus«, *Hermathena* 2, No. 4, 387–422.

Hemelrijk 1999 = E. A. Hemelrijk, *Matrona Docta: Educated Women in the Roman Elite from Cornelia to Julia Domna*, London: Routledge.

Hoffer 2007 = S. E. Hoffer, »Cicero's Stomach: Political Indignation and Use of Repeated Allusive Expressions in Cicero's Correspondence«, у R. Morello, A. D. Morrison (ур.), *Ancient Letters: Classical and Late Antique Epistolography*, Oxford: Oxford University Press.

Jakobson 1960 = R. Jakobson, »Linguistics and poetics«, у Т. А. Sebeok (ур.), *Style in language*, Cambridge, Massachusetts: The M. I. T. Press, 1960, 350–377.

Јовановић / Атанацковић 1980 = Р. Јовановић, Л. Атанацковић, *Систематски речник српскохрватског језика*, Нови Сад: МС, 1980.

Klikovac 2004 = D. Klikovac, *Metafore u mišljenju i jeziku*, Beograd: XX vek.

Lakoff / Johnson 1980 = G. Lakoff, M. Johnson, *Metaphors We Live By*, Chicago: University of Chicago Press.

LSG = H. G. Liddell, R. Scott, *A Greek-English Lexicon*, Oxford: Oxford University Press, 1996.

McCartney 1918 = E. S. McCartney, »Some Folk-Lore of Ancient Physiology and Psychology«, *The Classical Weekly*, Vol. 12, No. 4 (Oct. 28, 1918), 26–29.

Pendelj 2005 = B. Pendelj, »Sme li govornik da iskaže bes i prezir?«, *Lucida intervalla* 31 (2005), 5–12.

Polovina 1987 = V. Polovina, *Leksičko-semantička kohezija u razgovornom jeziku*, Beograd: Filološki fakultet.

Schlicher 1914 = J. J. Schlicher, »The Historical Infinitive I. Its Simple Form (Infinitivus Impotentiae)«, *Classical Philology*, Vol. 9, No. 3 (Jul., 1914), 279–294, Chicago: The University of Chicago Press.

Soleil 2008 = D. Soleil, »Cris et bruits des malades dans la *Collection Hippocratique*«, *Lucida intervalla* 37 (2008), 3–48.

Dragana Dimitrijević – Boris Pendelj
Faculty of Philosophy, Belgrade

The Semantic Potential of *stomachus* and Its Derivatives in Cicero

Abstract

The conceptual metaphorisation of the noun *stomachus*, whether it originated in Latin language or was borrowed from Greek, happened no later than the period of pre-classical Latinity. – In an examination of the semantic potential of the noun *stomachus* and its derivatives in classical Latinity a special place belongs to Cicero. As it has already been noted, the noun *stomachus* is most frequently found in Cicero's letters. Hence, the noun exhibits the biggest semantic potential in these works - from the neutral 'taste' to the negative 'rage', 'anger'. From the emphasised self-referentiality and political connotation which were extensively analysed in earlier scholarly works on the subject, in this paper the focus has been shifted to the more universal applicability of the noun *stomachus*. We have established that the frequency and semantic potential of its derivatives (*stomachari*, *stomachosus*, *stomachose*) in Cicero's letters is much lower than in the case of the noun itself. The significant semantic potential of the noun *stomachus* is obvious in Cicero's orations, in which this word exhibits a wide variety of meanings, in spite of its lower frequency. The noun has the lowest frequency in Cicero's rhetorical works, which do, however, contain its derivatives - such as the verb *stomachari* and the adjective *stomachosus*. Due to the genre particularities, the narrow semantic potential of the verb *stomachari* in Cicero's philosophical writings is found to be even more reduced. Contrary to the other genres, the noun *stomachus* appears here primarily in its basic meaning. – Considering all the above mentioned findings, we may conclude that the noun *stomachus* in Cicero's works has a strong semantic potential. Although the verb *stomachari* has an almost equal frequency, which is in itself specific for Cicero's corpus, its semantic potential is lower. Contrary to the formerly presented thesis that the given verb has a distinctly colloquial dimension, for which reason it does not appear often in Cicero's orations, our analysis has proven that it was suitable for the genres in which colloquial expressions were even less appropriate, e. g. in his rhetorical and philosophical works. Consequently, despite the untypical genre variety and the size of the preserved Cicero's corpus, the frequent and semantically diverse use of the noun *stomachus* and, up to a much lower degree, its derivatives speaks in favour of the conclusion that this is a specific characteristic trait of Cicero's idiolect.

Key Words: semantic potential, *stomachus*, derivatives, Cicero.